O‘ZBEKISTON TURISTIK MATNLARINING GENERATIV SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA INGLIZ TILIDA QAYTA YARATILISHIDA MILLIY-MADANIY MAZMUNNING SAQLANISHI

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ingliz tilini ikkinchi chet tili sifatida o‘qitish
kafedrasi mudiri p.f.f.d. (PhD), dots.
X.V.Nishanova

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek turistik matnlarini generativ sun’iy intellekt vositasida ingliz tilida qayta yaratishda milliy-madaniy mazmunni saqlash masalasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Turizm matnidagi madaniy birliklar faqat lug‘aviy ma’no bilan cheklanmasdan, tarixiy xotira, mahalliy tajriba, urf-odat va jamoaviy o‘zlikni ham ifodalashi asoslanadi. Madaniy mazmunni baholash uchun besh mezonli tahlil modeli taklif etiladi: faktik aniqlik, madaniy birlikning tanilishi, izohning yetarliligi, inglizcha o‘qiluvchanlik va stereotiplardan xolilik. “Mahalla”, “hashar”, “sumalak” singari birliklar bilan ishlash misolida transliteratsiya, qisqa izoh va kontekstual qayta bayonning vazifalari ko‘rsatiladi. Maqola generativ modelni yakuniy tarjimon sifatida emas, inson nazorati ostidagi dastlabki matn yaratuvchi vosita sifatida qo‘llashni tavsiya qiladi.

Kalit so‘zlar: generativ sun’iy intellekt, turistik tarjima, milliy-madaniy mazmun, o‘zbek tili, ingliz tili, madaniy birlik, post-tahrir, transkreatsiya.

Аннотация. В статье рассматривается сохранение национально-культурного содержания при создании англоязычных версий узбекских туристических текстов с помощью генеративного искусственного интеллекта. Обосновывается, что культурные единицы туристического текста передают не только словарное значение, но и историческую память, местный опыт, традиции и коллективную идентичность. Предлагается модель оценки по пяти критериям: фактическая точность, распознаваемость культурной единицы, достаточность пояснения, читаемость на английском

языке и отсутствие стереотипизации. На примерах слов «махалля», «хашар» и «сумаляк» показаны функции транслитерации, краткого пояснения и контекстуального перефразирования. Генеративный ИИ рассматривается как средство подготовки чернового текста при обязательной проверке человеком.

Ключевые слова: генеративный искусственный интеллект, туристический перевод, национально-культурное содержание, узбекский язык, английский язык, культурная единица, постредактирование, транскреация.

Abstract. This article examines how national and cultural meaning can be retained when Uzbek tourism texts are recreated in English with generative artificial intelligence. It argues that culture-specific items convey more than dictionary meanings: they may encode historical memory, local practices, traditions and collective identity. A five-part framework is proposed for evaluating outputs: factual accuracy, recognition of cultural items, adequacy of explanation, readability in English, and freedom from stereotyping. Examples involving mahalla, hashar and sumalak illustrate the roles of transliteration, concise glossing and contextual paraphrase. The article recommends using generative AI to prepare a draft that remains subject to human review, rather than treating it as an autonomous final translator.

Keywords: generative artificial intelligence, tourism translation, national and cultural meaning, Uzbek, English, culture-specific item, post-editing, transcreation.

Kirish

O‘zbekistonning tarixiy shaharlari, me’moriy yodgorliklari, hunarmandchiligi, taomlari va tirik an’analari mamlakatni xalqaro auditoriyaga tanituvchi muhim manbalardir. Turistik matn esa ushbu meros haqida ma’lumot berish bilan birga, tashrif buyuruvchida joy va uning aholisi haqida tasavvur shakllantiradi. UN Tourism madaniy turizmni moddiy va nomoddiy madaniy diqqatga sazovorliklarni o‘rganish, kashf etish va tajribadan o‘tkazish bilan

bog‘laydi [1]. Shu sababli tarjima jarayonida mazmunning ravon berilishi bilan bir qatorda, mahalliy madaniy tushunchalarning ma’nosi va ijtimoiy konteksti ham e’tiborda bo‘lishi kerak.

Generativ sun’iy intellekt (GSI) qisqa muddatda ravon inglizcha matn tuzishi, uslubni moslashi va bir nechta variant taklif qilishi mumkin. Biroq ravonlik madaniy sodiqlikning kafolati emas. Model kam uchraydigan atamani umumiyroq tushunchaga almashtirishi, noto‘g‘ri tarixiy tafsilot qo‘shishi yoki mahalliy amaliyotni sayyohga tanish qoliplar bilan tasvirlashi ehtimoli bor. Maqolaning maqsadi shu xavflarni tahlil qilish va turistik matn uchun tekshiriladigan baholash mezonlarini taklif etishdan iborat. Maqola konseptual tahlilga asoslanadi; unda muayyan model natijalari bo‘yicha empirik tajriba o‘tkazilgani da’vo qilinmaydi.

Madaniy mazmunni bitta so‘zning muqobili bilan tenglashtirib bo‘lmaydi. UNESCO nomoddiy madaniy merosni avloddan-avlodga o‘tadigan va jamoalar tomonidan muhit, tarix hamda o‘zaro ta’sirga javoban qayta yaratiladigan amaliyot va bilimlar bilan izohlaydi; merosni tan olishda uni yashatib kelayotgan jamoalarning o‘rni alohida ta’kidlanadi [2]. Turistik matnda bunday ma’nolar atama, marosim nomi, taom, qarindoshlik munosabati, tarixiy nom yoki odob me’yorida mujassam bo‘lishi mumkin.

Madaniy birlikni tarjima qilishda uch turdagi yo‘qotish ayniqsa seziladi. Birinchisi, leksik yo‘qotish: birlik keng ma’noli inglizcha so‘z bilan berilib, o‘ziga xosligi yo‘qoladi. Ikkinchisi, pragmatik yo‘qotish: o‘quvchi ushbu amaliyot kimlar tomonidan, qachon va nima maqsadda bajarilishini anglamaydi. Uchinchisi, diskursiv yo‘qotish: matn mahalliy jamoa nuqtayi nazaridan uzilib, madaniyatni tomosha uchun namoyish etiladigan bezakka aylantiradi. Aksincha, har bir o‘zbekcha so‘zni izohsiz qoldirish ham xorijiy o‘quvchiga ortiqcha yuk bo‘lishi mumkin. Shuning uchun qaror auditoriya bilimi va matn vazifasiga qarab qabul qilinadi.

Turistik matn reklama va axborot vazifalarini birlashtiradi. Unda qisqalik, aniqlik va joziba talab qilinadi, lekin jozibalilik tarixiy ma’lumotni badiiylashtirish yoki barcha mahalliy aholi nomidan umumlashtirishga olib kelmasligi lozim.

Amaliy jihatdan “qayta yaratish” atamasi so‘zma-so‘z tarjimadan kengroq jarayonni anglatadi: ma’no saqlangan holda matn ingliz tilidagi auditoriya uchun izchil va tabiiy shaklda qayta tuziladi.

GSI vositalari boshlang‘ich tarjima, sarlavha variantlari, qisqartirish va auditoriyaga mos uslub taklif qilishda foydali. Biroq model javobi ehtimoliy til naqshlariga tayanadi; u manbaning yashirin kontekstini, joy nomining mahalliy talaffuzini yoki an’ananing hududiy farqlarini mustaqil ravishda kafolatlay olmaydi. Turizm tarjimalariga bag‘ishlangan qiyosiy tadqiqotlar ham baholashni faqat ravonlik bilan cheklamasdan, mazmuniy sodiqlik, madaniy sezgirlik va ishontirish xususiyatlarini birga ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi [3]. Ushbu xulosalar o‘zbek tilidagi barcha materiallarga avtomatik ravishda tatbiq etilmaydi, biroq baholash mezonlarini ishlab chiqishda foydali yo‘nalish beradi. Tarjima sifatini vazifa va kontekstga bog‘lab baholash yondashuvi [4] ham bitta mezonga tayanish cheklanganini ko‘rsatadi.

Birinchi xatar – atamani umumlashtirib yuborish. Masalan, “mahalla”ni har doim “neighbourhood” deb berish uning hududiy qo‘shnichilik bilan birga jamoaviy va tashkiliy ma’nolarini ham ifodalashi mumkinligini ko‘rsatmaydi. Ikkinchi xatar – noto‘g‘ri aniqlik: model manbada yo‘q sana, kelib chiqish tarixi yoki odatni ishonchli ohangda qo‘shishi mumkin. Uchinchi xatar – madaniy stereotiplash: murakkab va zamonaviy hayot “qadimiy, o‘zgarmas Sharqona an’ana” kabi umumlashtiruvchi iboraga qisqartiriladi. To‘rtinchisi – bir xil tarjima: hudud, janr va auditoriya farqi hisobga olinmaydi.

Maqolada taklif qilinayotgan besh mezonli model GSI yaratgan inglizcha variantni manba matn bilan birga tekshirishga mo‘ljallangan. Har bir mezon 0 dan 2 gacha baholanadi: 0 – jiddiy nuqson, 1 – qisman bajarilgan, 2 – yetarli darajada bajarilgan. Bu shkalani amaliy sinovdan o‘tkazish va ekspertlararo mosligini tekshirish keyingi tadqiqot vazifasidir.

1. Faktik aniqlik. Tarjima manbadagi nomlar, joylashuv, sana va tarixiy da’volarni o‘zgartirmaydimi? Manbada bo‘lmagan ma’lumot qo‘shilmaganmi?

2. Madaniy birlikning tanilishi. O‘ziga xos tushuncha saqlanadimi yoki juda

umumiy muqobil ostida yo‘qoladimi? Zarur bo‘lsa transliteratsiya izchil qo‘llanganmi?

3. Izohning yetarliligi. Ingliz tilidagi o‘quvchi birlikning vazifasini anglay oladimi? Izoh tushunishga yordam beradimi yoki reklama matnini ortiqcha cho‘zadimi?

4. Inglizcha o‘qiluvchanlik. Gaplar tabiiy, aniq va mo‘ljallangan janrga mosmi? O‘qiluvchanlik uchun madaniy mazmun qurbon qilinmaganmi?

5. Stereotiplardan xolilik. Matn mahalliy aholini yagona qarashga ega guruh sifatida ko‘rsatmayaptimi? An’ana va zamonaviy hayot o‘rtasidagi xilma-xillikni asossiz ravishda yo‘qqa chiqarmayaptimi?

Ushbu mezonlar asosida quyidagi ish tartibi tavsiya etiladi. Avval manba matndagi madaniy jihatdan muhim birliklar belgilanib, ularning konteksti, tasdiqlangan ma’nosi va kimdan tekshirilishi qayd etiladi. Keyin modelga vazifa va auditoriya ko‘rsatiladi; madaniy atamalarni izohsiz almashtirmaslik, manbada yo‘q faktni qo‘shmaslik va shubhali joylarni belgilash so‘raladi. Olingan variant mazmun, fakt va uslub bo‘yicha alohida tahrir qilinadi. Yakunda joy nomlari, madaniy tafsilotlar va mahalliy atamalarni biladigan mutaxassis yoki manba egasi bilan tekshirish amalga oshiriladi.

Prompt намунаси: “Translate and adapt the Uzbek tourism text below for international visitors in clear, natural English. Preserve all factual details. Keep culturally specific Uzbek terms where replacing them would erase meaning; add a brief explanation at first mention. Do not invent historical or cultural facts. Mark any uncertain item for human review. Avoid exoticising language and broad claims about all Uzbek people.” Bunday ko‘rsatma natijani kafolatlamaydi; u tahrir uchun aniq vazifa va tekshirish signali beradi.

“Mahalla” misolida usul matn vazifasiga qarab tanlanadi. Qisqa sarlavha yoki xarita yorlig‘ida mahalla shaklini saqlash yetarli bo‘lishi mumkin. Tanishuv matnida esa birinchi qo‘llanishda “mahalla, a local neighbourhood community” kabi ixcham izoh berib, keyingi o‘rinlarda atamani o‘z holicha ishlatish mumkin. “Local neighbourhood community” hamma holatda to‘liq ta’rif emas; aniq matnda

mahallaning vazifasi yoki tashkil topish shakli haqida da’vo qilinsa, uni ishonchli mahalliy manba bilan tekshirish lozim.

“Hashar” atamasini oddiy “voluntary work” deb tarjima qilish jamoaviylik va o‘zaro yordam jihatini qisman beradi, ammo muayyan mahalliy ma’noni yo‘qotishi mumkin. Matndagi voqeaga qarab “hashar, a community-organised effort in which neighbours work together” deb berish mumkin; biroq bu izoh ham aniq voqelikka moslab muharrir tomonidan tekshiriladi. “Sumalak” esa oshxona yoki festival matnida nomini saqlagan holda, ingliz o‘quvchisiga uning bug‘doydan tayyorlanishi va Navro‘z bilan bog‘liqligi haqida ishonchli qisqa ma’lumot berilishi mumkin. Tarkib va marosimga oid da’volar muayyan hudud yoki jamoaga xos bo‘lishi mumkinligi uchun umumlashtirilmasligi kerak.

Bu misollar tayyor lug‘at emas, tahrir qarorini qabul qilish tamoyilidir. Transliteratsiyaning o‘zi yetarli bo‘lmagan joyda qisqa izoh qo‘shiladi; takror kelgan har bir birlik qayta ta’riflanmaydi. Agar inglizchada aniq funksional muqobil bo‘lsa, uni tanlash mumkin, ammo atamaning muhim ijtimoiy ma’nosi yo‘qolishi ehtimoli baholanadi. Bir xil turkumdagi materiallar uchun terminlar ro‘yxati va yozuv qoidalarini tuzish izchillikni oshiradi.

Taklif etilgan model natijani bitta “yaxshi/yomon” hukmiga qisqartirmaydi. Masalan, tarjima juda ravon bo‘lsa-da, madaniy birlikni tushirib qoldirgan bo‘lishi mumkin; yoki atamani saqlagan bo‘lsa-da, uning kontekstini tushuntirmasligi mumkin. Besh mezon har bir muammoni alohida ko‘rsatadi va tahrir ustuvorligini belgilaydi. Modelning nazariy cheklovi shundaki, baholash mezonlari hozircha muallif taklifi bo‘lib, turli janr, auditoriya va baholovchilar ishtirokida sinovdan o‘tmagan.

Keyingi bosqichda Samarqand, Buxoro, Xiva yoki boshqa hududlarga oid rasmiy turizm matnlaridan kichik, ochiq manbali korpus tuzish mumkin. Bir xil matnlar bir necha GSI tizimi va mutaxassis tarjimasi bilan qiyoslanib, baholovchilarga anonim holda beriladi. Har bir misolda madaniy birliklar ro‘yxati, xato turi va tuzatish sababi qayd etiladi. Baholovchilar o‘rtasidagi kelishuvni o‘lchash hamda mahalliy jamoa va ingliz tilidagi tashrif buyuruvchilar fikrini birga

hisobga olish modelning ishonchliligini tekshirishga yordam beradi.

Xulosa. O‘zbek turizm matnlarini ingliz tilida qayta yaratishda milliy-madaniy mazmunni saqlash leksik moslikdan kengroq vazifadir. Tarixiy va madaniy atamalarning ma’nosi, amaliy konteksti, jamoa nuqtayi nazari va ingliz auditoriyasi uchun tushunarliligi birga ko‘rib chiqilishi lozim. GSI dastlabki variantni tez tayyorlashi mumkin, ammo faktlarni tekshirish, stereotiplarni aniqlash va atamani qanday saqlash haqidagi qaror inson muharrir zimmasida qoladi.

Maqolada fakt, madaniy tanilish, izoh, o‘qiluvchanlik va stereotipdan xoli tasvirlashni birlashtirgan besh mezonli yondashuv taklif qilindi. Ushbu yondashuv nazariy tavsiya bo‘lib, empirik validatsiyani talab qiladi. Amaliy ish jarayonida madaniy birliklarni oldindan belgilash, ehtiyotkor ko‘rsatmalar berish, model qo‘shgan faktlarni manba bilan solishtirish va mahalliy bilim egalariga tekshirtirish maqsadga muvofiq. Shu tariqa inglizcha matn ham o‘quvchiga ochiq bo‘ladi, ham mahalliy madaniyatni soddalashtirib yoki o‘zgartirib ko‘rsatish xavfi kamayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] UN Tourism. Glossary of Tourism Terms: Cultural Tourism. URL: https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms (murojaat sanasi: 01.11.2026).

[2] UNESCO. What is Intangible Cultural Heritage? URL: https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003 (murojaat sanasi: 01.11.2026).

[3] Chen, S., Lin, Y. A multidimensional comparison of ChatGPT, Google Translate, and DeepL in Chinese tourism texts translation: fidelity, fluency, cultural sensitivity, and persuasiveness. Frontiers in Artificial Intelligence, 2025, 8:1619489. DOI: https://doi.org/10.3389/frai.2025.1619489.

[4] House, J. Translation Quality Assessment: Past and Present. London/New York: Routledge, 2015.

[5] UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 2003. URL: https://ich.unesco.org/en/convention (murojaat sanasi: 01.11.2026).